

Максим Вакуленко,

к. ф.-м. н., науковий співробітник
Інституту теоретичної фізики НАН України

Українська латиниця як стандартизоване доповнення до українського правопису

Автор дає відповідь на питання, як записувати українські тексти в міжнародному спілкуванні - наприклад, у бібліотечних каталогах, цитат-індексах та інших інформаційних банках. Розглядає підходи до відтворення тексту, що відіграє велику роль в офіційних повідомленнях та документах.

Пропонується використання власної латиниці (тобто рівнозначного латинізованого алфавіту цієї ж мови за принципом транслітерування). Розповідається про досягнення в цьому питанні Термінологічної комісії з природничих наук Київського університету імені Тараса Шевченка.

Як записувати українські тексти в міжнародному спілкуванні - наприклад, у бібліотечних каталогах, цитат-індексах та інших інформаційних банках?

Є два основних підходи до цього питання. Перший - у дусі транскрипційних правил Бібліотеки Конгресу США, зорієнтованих на англійську мову як на нового «старшого брата». Дехто так звик до опіки «старших», що й тут її шукає. Що ж, звички - хороші слуги, але погані пані. З одного боку, - як уже зазначалося в [1-3] - подібні «опосередковані» схеми невпізнанно спотворюють українські слова, породжуючи «правило бур'яка», «хворобу Булькіна», «синдром Мартина Борулі» та «феномен пана Коцького». Так, *Зайцев* перетворюється на «Зайтсева», *Левитський* «ототожнюється» з *Левицьким*, а *Чернятський* штучно «помножується» аж ушістнадцятеро! Тому такий підхід неприпусти-

мий для однозначного відтворення тексту, що особливо важливо в офіційних повідомленнях та документах. З іншого боку, використання мови-посередника неминуче породжує **транскрипцію** (відтворення звуків однієї мови засобами іншої) - тому подібні схеми не можуть розглядатися як основа для **транслітераційної** таблиці.

А як прочитає англієць українські оніми? Та так само погано, як і англійські: згадаймо лишень прізвище «*Waugh*» і поширену фразу «*How do you spell your name?*» Наприклад, двознак *ch* [ч] може прочитуватися: [ш] (*attach*), [x] (*Loch-Ness*, *Gallacher*), [к] (*chemistry*). Отже, спроби «підлаштуватися» (фонетично) під англійську мову - як і під будь-яку іншу - є завданням принципово нездійсненним: адже хоч не-хоч треба вводити буквосполуки, яких немає в англійській абетці (*zh*, *kh* тощо).

Крім того, відтворення украї-

нських реалій засобами англійської мови припустимо лише для слів, які набули в ній переважного вжитку і укорінилися, тобто хіба що для екзонімів (*Ukraine, Galicia, Crimea*) - адже з курсу граматики відомо, що автохтонні назви не підлягають правилам мови-сприймача: *San-Jose* (місто в США), *Cojijo* (провінція Канади), *Ljubljana, Katja* (шоколадка фірми «Bossner»), *Sarajevo, Katowice, Ajax, Juventus* тощо. В італійській мові навіть букви «j» немає - а от назва відомого клубу зберегла автентичну латинську форму. Агата Крісті не калічить ім'я *Hercules Poirot* на англійський лад. А згідно з резолюціями ООН: Y/20 - «Про зменшення кількості екзонімів» - та Y/13 - «Про переважність національних офіційних форм географічних назв», - область застосування таких схем дуже обмежена і невпинно звужується. Нагадаємо, що ці резолюції приймалися з метою відстояти права національних меншин. А ми ж держава - навіть не колонія... Похапливий же «новотвір» колишнього міністра юстиції - «Київ» (*К'їв/Кийв/Київ/Київ*) - носії англійської мови навіть не сприймають як свій екзонім. Це ще один доказ того, що подібна словопотвора не має ні минулого, ні майбутнього.

Отже, такі схеми суперечать не лише мовним законам, а й міжнародним правовим нормам і тому не придатні для стандартизування.

Інший підхід - використання власної латиниці (тобто рівнозначного латинізованого алфавіту цієї ж мови за принципом **транслітерування** - аналогічно до сербсько-хорватської мови), як це прийнято в цивілізованому світі. Адже власні назви, що підпадають під юрисдикцію України, мають записуватися за її (не чужою) латинографічною нормою. На жаль, міждержавний ГОСТ 16876-71 [4] подавав для української мови таблицю, зорієнтовану на російську мову (*г, и, і, в*), і не задовольняв сучасні вимоги. Відомо, що транскрипційне відтворення *ь* комою вгорі (') неприйнятне, бо порушує основну вимогу до таких стан-

дартів - транслітераційність. Для українців це особливо незручно: апостроф (він не вживається в російській кирилиці) - це знак **відділення** від йотованої, а не пом'якшення.

«Де закінчується Беня і де починається поліція?» - запитував бабелівський герой. Де ж, нарешті, закінчуються «законы революционной целесообразности» і де починається наука?

Щоб розв'язати це питання на науковій основі, Термінологічна комісія з природничих наук Київського університету імені Тараса Шевченка (ТКПН) запропонувала покласти в основу такого стандарту наукові принципи, що узагальнюють набутий досвід [1-7]. Держстандарт України затвердив їх 18 жовтня 1995 р. Було вирішено, що основою стандарту української латиниці повинна бути **транслітераційна** таблиця, яка має базуватися на таких принципах:

- **системність** (латиниця - єдина система, елементи якої існують не розрізнено, а пов'язані за певними ознаками);

- **точність** (адекватне відтворення кирилических букв латиничними символами);

- **взаємна однозначність** (взаємно-однозначна відповідність між кожною буквою кирилиці та латиничним символом, що може містити кілька літер);

- **зворотливість** (відновлення початкового тексту після повторного

французької, латинської тощо);

- **традиційність** (врахування фонетично-графічних традицій української мови та вживання окремих графем латинського алфавіту);

- **нормативність** (відповідність нормам чинного українського правопису);

- **кодовність** (вживання латинських символів з кодами ASCII 0 - 127 - без діакритичних знаків - що необхідно для комп'ютерного пересилання).

Наукове обґрунтування українського транслітераційного стандарту подавалося в Держстандарт України в 1994 р., а відповідну таблицю було схвалено Комісією Верховної Ради з питань культури та духовності (лист від 23.07.1995) і Міжнародною славістичною комісією в Празі, а також відзначено на Всеукраїнській конференції з топоніміки [2] як науково обґрунтовану: адже це єдина на сьогодні схема, що повністю відповідає всім згаданим вимогам. Невдовзі Держстандарт визнав незадовільними розробки, зорієнтовані на транскрибування українських слів засобами іншої мови (рішення Колегії від 21.05.1996), і доручив ТКПН внести, згідно з прийнятими вимогами, поправки (див. [1-3]) до ГОСТ 16876-71, які зробили б його придатним для сучасного застосування в Україні (рішення Фахової комісії Держстандарту від 11/07/1996). Українська частина цього стандарту набула вигляду:

Аа - Аa	Бб - Bb	Вв - Vv	Гг - Gh gh	Гг - Gg
Дд - Dd	Ее - Ee	Єє - Je je	Жж - Zh zh	Зз - Zz
Ии - Yu	Іі - Ii	Їі - Ji ji	Йй - Jj**	Кк - Kk
Лл - Ll	Мм - Mm	Нн - Nn	Оо - Oo	Пп - Pp
Рр - Rr	Сс - Ss	Тт - Tt	Уу - Uu	Фф - Ff
Хх - Kh kh	Цц - Cc	Чч - Ch ch	Шш - Sh sh	Щщ - Shh shh
Юю - Ju ju	Яя - Ja ja	Ьь - Jj*		

транслітерування);

- **безпосередність** (відсутність мови-посередника - англійської,

Апостроф ставиться перед йотованими *ja, ju, je, ji, jo*, якщо пом'якшення відсутнє, і для відділення *j*

*Після приголосних.

** На початку слова, після голосних та апострофа.

від наступних голосних у буквосполучах *йа, йе, йі, йу, ьа, ье, ьу: Ghryghor'jev, v'juny, bur'jan, pid'jom; raj'uprava, Volynj'aghprom, Nedaj'ivan.*

Ця таблиця вносить незначні (за кількістю!) поправки до ГОСТ 16876-71: *z - gh, r - g, u - y, i - i, ŷ - j* (замість *jj*), *ь - j* (після приголосних). Знак *h* традиційно вживається як модифікатор [1-4,7], що унеможливає неоднозначності в сполучах *ch, kh, sh, shh, zh* (*Socghorod, specghrafik, n'amy kg, Brokgaуз, Lucjkghosp, lisghosp, CГC, Vyshghorod, Zghar*), враховує історичне перетворення спільнослов'янського вибухового [g] в український тертьовий «г» і традицію відтворення еллінської «γ» (гама) - тотожної українській *z* - латинською *g: Gregory, Eugene* тощо [1-3]. І справді, потвори типу *heohrafija* (???) в жодній мові не існує.

Відповідність *й, ь - j* забезпечує транслітераційність, нормативність і однозначність. Врахована і традиційність: українські *й* та *ь* мають спільне походження - коротке *i*, - а відтворення *й - j* існує щонайменше з 1834 р. [1-3]. Унаслідок такої спільності йотовані пом'якшують попередній приголосний (якщо немає апострофа). Таку «надлишковість» кирилівської абетки (доповнювальність) помітив ще відомий науковець Ю. Крижанич, який пропонував вилучити з неї *й* і писати: *гаь, краь* тощо. Сербсько-хорватську розв'язку *ь - j* вживав видатний учений Р. Якобсон [7] (див. також [3,5]). Застосовується вона і в болгарській латиниці [8]. Додаткове обґрунтування на користь такої відповідності наведено в [1-3].

Назви, на які юрисдикція України не поширюється, записуються в першоджерелі чи відповідною латиницею: *~Jihlava~, ~Thiva~, ~Athina~, ~Iraq~, ~Lipeck~, ~Kalinovichy~.*

Подана схема легко узагальнюється для білоруської та російської мов (вносить мінімальні зміни у відповідні частини згаданого міждержавного стандарту). Це вкрай важливо для багатомовних текстів. І недаремно Держстандарт Росії підтримав українську латиницю

(лист № 510-34/268 від 12.05.97) - хоч вона й не зорієнтована на російську мову.

Корисний додаток до цього транслітераційного стандарту - комп'ютерна програма «Українська латиниця», створена в ТКПН і зареєстрована в Державному агентстві з авторських і суміжних прав України [9,10]. Доба папірусів минула, тому без цієї програми не обійтися під час роботи з численними інформаційними повідомленнями, документами та друкованою продукцією - інакше ми знову відстанемо, «потонувши» в інформаційному потоці. Ця програма задіяна в англо-німецько-українсько-російському комп'ютерному словнику природничих термінів, який складає ТКПН спільно з англійськими та німецькими колегами. Вона замовлена (і використовується) рядом державних установ і міністерств, серед яких - Міністерство внутрішніх справ України та Міністерство зовнішніх економічних зв'язків.

На телебаченні вийшла передача «Українська латиниця» в циклі «Рідна мова».

Чи довго ще виглядатимемо в Європі таким собі «Пилипом з конопель» або тією Дунькою, яка не тямить написати своє ім'я державною мовою і зневажає відповідні конституційні норми та міжнародні угоди? Чи здолаємо в собі Дракона? Без сумніву, широке впровадження української латиниці в життя та в навчальні курси державної мови (як це зроблено в Болгарії, Японії та Китаї) - справа не з другорядних.

Ця праця підтримана грантами RSS OSI/HESP № 1034/1996 та INTASUA 95-263.

1. Вакуленко М.О. Як записувати українські власні назви латинкою // Вісн. геодезії та картографії. - 1995. - № 1 (3). - С. 68-72.
2. Вакуленко М.О. Українська латиниця: історія та перспективи // Тези Всеукр. науково-практичної конф. з топоніміки «Створення національного інформаційного банку географічних назв». Київ, 30 жовт. - 1 листоп. 1995 р. К., 1995. - С. 8-9.
3. Вакуленко М. Про «складні» проблеми українського правопису (українська

латиниця, запозичені слова та ін.). - К.: «Курс», 1997. - 32 с.

4. ГОСТ 16876-71 (Ст. СЭВ 1362-78). Правила транслитерации кирилловского алфавита буквами латинского алфавита.
5. Zima M. Transliterace, transkripce a jiné druhy prepisu // Explizite Beschreibung der Sprache und automatische Textbearbeitung. XII. Questions of Orthography and Transliteration. - Matematicko-fyzikalni fakulta Univerzity Karlovy. - Praha, 1986. - S. 101-174.
6. Реформатский А.А. Транслитерация русских текстов латинскими буквами // Вопр. языкозн. - 1960. - № 5. - С. 96-103.
7. Якобсон Р.О. О латинизации международных телеграмм на русском языке // Там же. - 1965. - № 1. - С. 111-113.
8. Граматика на съвременния български книжовен език / Гл. ред. Д.Тилков. - Том 1 / Фонетика. - София, 1982. - С. 238.
9. Вакуленко Максим Олегович, Вакуленко Олег Васильович, Білодід Олесь Іванович, Корнілов Михайло Юрійович, Нерознак Сергій Вячеславович. Комп'ютерна програма «Взаємно-однозначне комп'ютеризоване перетворення українських текстів із кирилиці в латиницю і навпаки методом транслітерації» («Українська латиниця»). - Свідоцтво № 21 про державну реєстрацію прав автора на твір. - Державне агентство України з авторських і суміжних прав, 13 листопада 1995 р.
10. Olesj Bilodid, Maksym Vakulenko, Olegj Vakulenko, Mykhajlo Kornilov, Serghij Neroznak. Komp'juterna programa «Ukrainsjka latynusja». Тези 4-ї Міжнар. наук. конф. «Проблеми української науково-технічної термінології» ... Львів, 1996. - С. 75.